

EL FINAL DE LA GUERRA DEL FRANCÈS A CATALUNYA: COSTOS I CONSEQÜÈNCIES (1814-1823)

Ramon Arnabat Mata
Doctor i professor d'Història Contemporània de la URV

I. LES GUERRES DEL FRANCÈS

La guerra del Francès ha esdevingut un període clau de la història de Catalunya i d'Espanya, i fins i tot d'Europa, ja que marca l'auge i el declivi del domini napoleònic sobre Europa.¹ En el cas català i espanyol, la guerra del Francès marca el punt de no-retorn, de ruptura, entre l'Antic Règim i el règim liberal i s'emmarca al bell mig del període que coneixem com a crisi de l'Antic Règim i Revolució Liberal, que abraça el darrer terç del segle XVIII i la primera meitat del segle XIX.

La guerra del Francès, però, fou un fenomen complex i si volem copsar el seu veritable abast no podem limitar-nos a l'estudi dels enfrontaments militars entre patriotes i francesos, per importants que aquests fossin, sinó que cal considerar altres aspectes com ara: la lluita per la subsistència de la majoria de la població davant les requisos militars i altres robatoris i malifetes; els moviments de població a la cerca de seguretat; l'alteració de l'ordre social

¹ Vegeu WOOLF, Stuart (1992): *La Europa Napoleónica*. Crítica, Barcelona; BOUDON, Jacques-Olivier (2006): *La France et l'Europe de Napoléon*. Armand Colin, París; CANALES, Esteban (1996): *Guerra y paz en Europa, 1799-1815*. Eudema, Madrid; ROWE, Michael (ed.) (2003): *Collaboration and resistance in Napoleonic Europe: state-formation in an age of upheaval, c. 1800-1815*. Macmillan, Basingstoke.

amb la igualtat de fet; la desestructuració econòmica i la crisi del comerç internacional; l'impagament de rendes senyoriales; el debat polític entre absolutistes i liberals al voltant de la Constitució de Cadis de 1812; el debat sobre l'encaix de la pàtria catalana en la nació espanyola...²

La guerra del Francès sotragà les relacions socials, el poder polític i militar, les bases econòmiques i les mentalitats. En el marc del que acostumem a denominar com a guerra del Francès, podem trobar-hi almenys tres enfrontaments o guerres, a més de la lluita quotidiana per la subsistència: l'enfrontament militar entre l'Exèrcit francès i els afrancesats contra els patriotes (liberals i absolutistes); l'enfrontament ideològic i cultural entre el liberalisme i l'absolutisme, entre la revolució i la contrarevolució; i l'enfrontament social entre pagesos i senyors, entre pobres i rics. Per aquest motiu Josep Fontana ens proposa parlar de “les guerres del Francès”.³ Aquestes guerres trasbalsaren de dalt a baix la societat catalana, de manera que res tornaria a ser igual després d'elles, ni a Europa, ni a Espanya, ni a Catalunya. L'Antic Règim havia

2 Vegeu FONTANA, Josep (coord.) (1981): *La invasió napoleònica. Economia, cultura i societat*. UAB, Bellaterra; ARTOLA, Miguel (2007): *La Guerra de la Independència*. Espasa-Calpe, Madrid; MERCADER, Joan (1978): *Catalunya i l'imperi napoleònic*. PAM, Barcelona; VILAR, Pierre (1979): “Catalunya i Espanya durant la invasió francesa: resistència i nació, pràctiques i conceptualització”, a *Assaigs sobre la Catalunya del segle XVIII*. Crítica, Barcelona, p. 91-172; FRASER, Ronald (2006): *La maldita guerra de España. Historia social de la guerra de la Independència*. Crítica, Barcelona; ESDAILE, Charles (2004): *La Guerra de la Independència. Una nueva historia*, Crítica, Barcelona, i (2006): *España contra Napoleón. Guerrillas, bandoleros y el mito del pueblo en armas (1808-1814)*. Edhasa, Barcelona; RÚJULA, Pedro; CANAL, Jordi (ed.) (2011): *Guerra de ideas: política y cultura en la España de la Guerra de la Independència*. Marcial Pons, Madrid; ARNABAT, Ramon (coord.) (2013): *La guerra del Francès 200 anys després*. URV, Tarragona; RAMISA, Maties (ed.): *Guerra napoleònica a Catalunya (1808-1814). Estudis i documents*. PAM, Barcelona; DD.AA. (2008): *Ocupació i resistència a la guerra del Francès, 1808-1814*. Museu d'Història de Catalunya, Barcelona; i DEMANGE, Christina; GEAL, Pierre; HOCQUELLET, Richard; MICHONNEAU, Stéphane; SALGUES, Marie (coord.): *Sombras de mayo. Mitos y memorias de la Guerra de la Independència en España*. Casa de Velázquez. Madrid. Vegeu també ARNABAT, Ramon (2008): “Aportacions historiogràfiques sobre la guerra del Francès a Catalunya amb motiu del bicentenari del seu inici (1808-2008)”, a *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, XIX, p. 239-247.

3 FONTANA, Josep (2008): *La guerra del Francès, 1808-1814*. Pòrtic, Barcelona. Vegeu també els treballs de MOLINER, Antoni (2007): *Catalunya contra Napoleó. La Guerra del Francès, 1808-1814*. Pagès Editors, Lleida; (1989): *La Catalunya resistent a la dominació francesa (1808-1812)*. Edicions 62, Barcelona; i (2004): *La guerrilla en la guerra de la Independència*. Ministerio de Defensa, Madrid; MOLINER, Antoni (coord.) (2008): *La Guerra de la Independència en España (1808-1814)*. Nabla Ediciones, Alella; i “Dossier entorn al bicentenari de la Guerra del Francès”, *Revista HMIC*, VI (<http://seneca.uab.es/hmic>); i de RAMISA, Maties (1995). *Els catalans i el domini napoleònic*. PAM, Barcelona; (2008): *Polítics i militars a la Guerra del Francès (1808-1814)*. IEL, Lleida; i (2008): “Historiografia local de la guerra del Francès”, *Plecs d'Història Local*, n. 131, a *L'Avenç*, n. 340.

entrat en una crisi irreversible i la nova societat liberal i capitalista s'anava implantant. Tot plegat comportà conseqüències en l'àmbit econòmic, social, polític, i cultural que s'aniran fent evidents al llarg del segle XIX. D'aquesta complexitat de les guerres del Francès, en tenim una bona mostra en els estudis locals i comarcals que s'han fet arreu de Catalunya.⁴

Assenyalem dues qüestions directament relacionades amb la guerra del Francès i que tingueren una gran repercussió en la història contemporània de Catalunya i d'Espanya: les Juntes i les relacions amb les colònies americanes. En aquest text no podem dedicar la nostra atenció a aquestes qüestions, malgrat la seva importància. Pel que fa a les Juntes, tan sols cal resseguir la cronologia de la història del segle XIX. Hom se'n pot fer una bona idea a partir dels estudis d'Antoni Moliner, d'Anna M. García i de Josep M. Ollé Romeu.⁵ Quant a l'impacte americà és ben evident que les diverses "solucions" al tema colonial es plantegen durant aquests anys, tant des de la península, com des de les mateixes colònies.⁶ De fet, la restauració de l'absolutisme impedeix desenvolupar la via integracionista vers les colònies desenvolupada per les Corts de Cadis. Tot i que, posteriorment, els constitucionals del Trienni Liberal (1820-1823) intentaran reemprendre aquesta via, la situació ja havia canviat radicalment i aquesta era una via morta.

4 SAUCH, Núria (ed.) (2011): *La Guerra del Francès als territoris de parla catalana*. Afers, València; SAUCH, Núria; GRAU, Joan Ferran (2014): *Guerra i territori (1808-1814): Alguns aspectes de la guerra del Francès als pobles de banda i banda del riu de la Sénia*. Onada Edicions, Benicarló; BARNOSELL, Genís (ed.) (2008): *Girona i la guerra del Francès (1808-1814)*. Ajuntament de Girona, Girona; ARNABAT, Ramon (2014): *La guerra del Francès al Penedès (1808-1814)*. Vilafranca del Penedès, inèdit; GRAU, Josep M.; GÜELL, Manuel; MURILLO, Francesc; PORTA, Josep M.; SERRA, Gabriel (2010): *La Guerra del Francès a la Conca de Barberà (1808-1814)*. CECB, Montblanc; i BOHIGAS, Jordi (2009), "Guerra i societat al nord-est de Catalunya (1808-1814). Algunes consideracions", a *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, n. 40, p. 77-88.

5 MOLINER, ANTONIO (1997): *Revolución burguesa y movimiento juntero en España*. Milenio, Lleida; GARCÍA ROVIRA, ANNA M. (1989): *La revolució liberal a Espanya i les classes populars*. Vic, Eumo; i OLLÉ ROMEU, JOSEP M. (1994): *Les bullangues de Barcelona durant la primera guerra carlina (1835-1837)*. 2 vol. El Mèdol, Tarragona.

6 VEGEU GUERRA, FRANÇOIS-XAVIER (dir.) (1995): *Revoluciones Hispánicas. Independencias americanas y liberalismo español*. Universidad Complutense, Madrid; CHUST (1999): *La cuestión nacional americana en las Cortes de Cádiz*. UNED, València; LYNCH, JOHN (1976): *La revolución hispanoamericana, 1808-1826*. Ariel, Barcelona; MARTÍNEZ, NELSON (1989): *La Independencia Hispanoamericana*. Historia 16, Madrid; CHUST, MANUEL; SERRANO, JOSÉ A. (ed.) (2009): "La formación de los Estados-naciones americanos (1808-1830)", *Ayer*, 74, p. 13-162; i CHUST, MANUEL; FRASQUET, IVANA (2012): *La patria no se hizo sola*. Madrid, Sílex.

2. 1814: LA FI DE LA GUERRA I LA RESTAURACIÓ ABSOLUTISTA

Pels volts de 1814 la guerra del Francès ja està a les acaballes. La Regència i les Corts arriben a Madrid, i aquestes reprenen les sessions. Malgrat tot, el mariscal Suchet encara intenta reunir 10.000 reclutes a Girona, però la iniciativa ja correspon a les forces espanyoles i britàniques tal com mostra l'atac de Copons i Sarsfield a Suchet a la línia del Llobregat, que divideix el territori ocupat per un i altre exèrcit a mitjan mes de gener. A finals de mes, Juan van Halen planteja un pla per tal d'alliberar diverses places de Catalunya, mentre que el dia 1 de febrer Suchet es retira de Girona i dissol la Companyia de Caçadors La Brivalla. Una setmana més tard ho fa de Barcelona el general Habert. Segons Adolf Blanch, els afrancesats acampaven fora de les muralles de Barcelona, tot esperant un comboi francès per marxar cap a França. Al seu torn, els soldats francesos procuraven emportar-se tot allò de valor que podien, saquejant pobles i masos que trobaven en la seva marxa cap a la frontera i rapinyant tot allò de valor i fàcil de transportar que trobaven.⁷ El procés esdevé ja irreversible: el 15 de febrer les tropes espanyoles ocupen Lleida i el mes de març es rendeixen Martorell, Girona i Olot. A començaments d'abril es produeix la darrera batalla a Catalunya, a Sant Gervasi i a Gràcia, al Pla de Barcelona.⁸

El 24 de març Ferran VII travessa la frontera i entra a Girona, seguint els pactes del tractat de Valençay signat l'11 de desembre de 1813 i que consistien en l'oferiment de la pau per part de Napoleó i el reconeixement de Ferran VII com a rei de la monarquia espanyola. En creuar el Fluvià Ferran VII fou rebut per les tropes del Primer Exèrcit espanyol, comandades per Copons i que, peu en terra, cridaren "Visca Ferran VII" "Visca la Nació" i "Visca la Constitució". Passaran per Vilafranca del Penedès, on se li retrà un homenatge i se li dedicà una oda com a monarca constitucional.⁹ El 2 d'abril el rei i els infants arriben a Tarragona i a Reus, sense passar per Barcelona, ciutat que temen pel seu constitucionalisme. L'endemà viatgen cap a Lleida i d'allà cap a Saragossa. De camí, teòricament a Madrid, el dia 11 se celebra una Junta a Daroca sobre la conveniència de jurar o no la Constitució de Cadis. I com que es decideix

7 BLANCH, Adolfo (1861): *Cataluña. Historia de la Guerra de la Independencia en el antiguo Principado*. Impremta de Tomás Gorchs, Barcelona.

8 RÚJULA, Pedro (ed.) (2012): *Memorias del Mariscal Suchet sobre sus campañas en España, 1808-1814*. Fundación Fernando el Católico, Zaragoza, p. 414-463.

9 (1814): *Oda, con la que Villafranca del Penadés celebra el feliz tránsito de S.M. el Señor Don Fernando VII por esta villa a 31 de Marzo de 1814*. Impremta de Francisco Vilalta, Vilafranca. Vegeu ARNABAT, Ramon (2014): "1814: Restauració absolutista i liberalisme", a *El Penedès, 1714-1914-2014*. IEP, Vilafranca del Penedès (en premsa).

de no jurar-la, es modifica el traçat previst. Ferran VII en lloc de presentar-se a Madrid, on havia de ser rebut per les Corts i jurar la Constitució que el reconeixia com a rei constitucional, decideix marxar cap a València on l'esperen els absolutistes. El dia 15 la família reial entra a Sogorb i l'endemà a Sagunt, on se li presenta el *Manifest dels Perses*, redactat pels diputats absolutistes.¹⁰ I arriba a València, on l'esperen amb els braços oberts el general Elío i la Regència.

Un cop a València, el rei signa el decret del 4 de maig de 1814 on manifesta que no signarà ni reconeixerà la Constitució ni les lleis aprovades per les Corts (en parlem més endavant). L'11 de maig signa un altre decret que declara abolides les Corts, la qual cosa provoca diversos aldarulls a Madrid. El dia 13 Ferran VII arriba a Madrid i el 21 de juliol signa un decret reposant la Inquisició. De forma paral·lela a la restauració de l'absolutisme, les tropes franceses anaven evacuant les places catalanes: el 18 de maig Tortosa i el dia 28 Barcelona, el 3 de juny Hostalric i l'endemà Figueres, la darrera plaça forta. De fet, potser el darrer lloc on onejà la bandera tricolor francesa fou a Barcelona, ja que els francesos abandonaren la ciutat quasi un mes després de la caiguda de Napoleó i que al país veí onegés la bandera blanca dels Borbons. Mentre, el 28 de maig entrava per la Porta Nova de Barcelona el general Manso, al capdavant del batalló de Caçadors, que fou designat governador de la Ciutadella. Tot plegat en el context absolutista europeu, marcat per la derrota de Napoleó i la formació de la Santa Aliança (Rússia, Prússia i Àustria) que imposen la Restauració absolutista.

De fet, Catalunya fou el territori de l'Estat espanyol que més temps va estar ocupat per l'exèrcit francès, tot i que mai no ho va estar del tot ja que el domini francès es fonamentava en el control de les ciutats més importants i les places fortes. Al capdavant, les tropes franceses a Catalunya foren contínuament fustigades per les tropes "patriotes" que controlaven les zones rurals del país. Amb tot, possiblement fou Catalunya on els costos de la guerra del Francès foren més elevats i les conseqüències més importants.

Tal com hem avançat, Ferran VII s'apressà a restaurar l'absolutisme, però ho féu a la seva manera. Així, el Decret del 4 de maig de 1814 deia:

Mi real ánimo es no solamente no jurar ni acceder a dicha constitución ni a decreto alguno de las Cortes generales y extraordinarias, y de las ordinarias actualmente abiertas, a saber, los que sean depresivos de los derechos y prerrogativas de

10 (1814): *Representación y manifiesto que algunos diputados a las Cortes ordinarias firmaron en los mayores apuros de su opresión en Madrid, para que la magestad del Señor D. FERNANDO EL VII.* Imprenta de Collado, Madrid.

mi soberanía [...], sino declarar aquella constitución y tales decretos nulos y de ningún valor ni efecto, ahora ni en tiempo alguno, como si no hubiesen pasado jamás tales actos, y se quitasen de en medio del tiempo.

Ferran VII no abolirà tota l'obra de les Corts de Cadis, sinó tan sols les lleis i els decrets "*que sean depresivos de los derechos y prerrogativas de mi soberanía*". Per exemple, no retornarà el poder jurisdiccional als nobles, sinó que restarà en mans exclusives del rei (nomenar ajuntaments i fer justícia). Segon, hi ha un interès per fer com si els canvis i la història es poguessin esborrar d'una ventada: "*se quitasen de en medio del tiempo*"

El primer que va fer Ferran VII El Deseado en retornar al país fou abolir la Constitució, a la qual devia el seu coronament. Així premiava Ferran VII els que havien lluitat i foragitat els francesos i que l'havien proclamat rei. Per acabar-ho d'adobar, quan va entrar a Madrid el primer que va fer va ser dissoldre les Corts i fer empresonar molts dels seus diputats i dirigents liberals. S'iniciava així una cruenta repressió contra els constitucionals i els afrancesats, que va fer que uns 3.000 catalans s'exiliessin a França (uns 12.000 espanyols). A Catalunya el capità general, Copons y Navia, ordenà de destruir les plaques constitucionals dels pobles de nit per tal d'evitar "*altercados*". Ferran VII començava a passar de ser "*el más amado*" al "*más odiado*".

L'agost de 1814 el poder absolutista ja s'havia afermat arreu de Catalunya, sota el comandament del marquès de Campo Sagrado (capità general) i d'una junta militar que restaurà la Inquisició. Tot i això, les autoritats religioses constataren que se'ls començava a escapar el control social absolut que tenien sobre la població, tal com constatava el bisbe de Barcelona Pau Sicha: "*las costumbres se hallan corrompidas y la buena moral del Evangelio se considera por muchos como proscrita*". El bisbe lligava la sort de l'Església a la del rei: "*una funesta experiencia acredita que los enemigos del trono lo son igualmente del altar*". "Visca el Rei i la Religió!" era el crit dels reialistes durant el Trienni; i "Déu, Pàtria i Rei", el dels carlistes.¹¹

La restauració absolutista es feia d'acord amb el nou context polític europeu: la derrota de Napoleó i de la França revolucionària havia portat el Congrés de Viena i la formació de la Santa Aliança amb la idea de mantenir l'absolutisme arreu d'Europa. La tornada de l'absolutisme, però, coincidí amb una crisi social, econòmica i política aguda. En qualsevol cas, el retorn a l'absolutisme era impossible a mitjà termini, perquè la monarquia abso-

¹¹ Vegeu ARNABAT, Ramon (2013): "Les postguerres del Francès (1814-1823)", a ARNABAT, R. (ed.) (2013), p. 144-162.

luta era incapaç d'afrontar els problemes del país, sobretot per la fallida de la hisenda pública i l'estancament econòmic, en bona part provocats per la progressiva pèrdua de les colònies americanes. Josep Fontana arriba a afirmar que “van ser la fallida de l'imperi i l'emancipació americanes les que van fer inevitables la crisi del règim i la revolució liberal”; ja que segons aquest historiador, l'única possibilitat de generar creixement econòmic dins del marc de la vella societat, sense necessitat de canviar-la, era el manteniment de l'imperi colonial.¹²

En l'àmbit general, es pot dir que el creixement econòmic del segle XVIII xocà amb les traves de l'estructura social i política de l'Antic Règim, i concretament amb la monarquia absoluta com a forma d'Estat. Agreujava la situació les guerres amb França i Anglaterra de finals del segle XVIII; la pèrdua progressiva de la major part de les colònies americanes a començaments del segle XIX, i la desestructuració econòmica de la guerra del Francès.¹³

3. ELS COSTOS DEMOGRÀFICS

Els estudis locals i comarcals realitzats en els darrers anys ens permeten una aproximació històrica força fonamentada a la qüestió dels costos de la guerra del Francès.¹⁴ Perquè, com assenyala Esteban Canales, la guerra del Francès fou per a la majoria de la població catalana, més que grans batalles,

12 FONTANA, Josep (1986): “La crisi colonial en la crisi de l'Antic Règim”, *L'Avenç*, n. 93, p. 6-12 (p. 7 per la cita). Sobre el tema, vegeu FONTANA, Josep (2002): *La quiebra de la monarquía absoluta, 1814-1820*. Crítica, Barcelona, p. 11-37.

13 FONTANA, J. (2002): p. 276-285.

14 SIMÓN, Pere (2002): *L'Arboç (1807-1836), segons l'Anton Sans, teixidor de lli*. Ajuntament, L'Arboç; CANALES, Esteban (1986): “Una visió més real de la guerra del Francès: la història de Bràfim de Bosch i Cardellach”, *Recerques*, 21; i (1988): “Patriotismo y deserción durante la guerra de la Independencia en Cataluña”, *Revista Portuguesa de Historia*, t. XXIII; TÉRMENS, Josep; VALLS, Francesc (1987): “La guerra del Francès en un poble de la comarca de l'Anoia, notes del doctor Pere Solanllonch, rector de Pierola”, *Miscel·lània Aqualatènsia*, 4; FUENTES, Manuel; QUIJADA, Joan M.; SÁNCHEZ, Neus (2011): *Memòria del setge i ocupació de Tarragona. La guerra del Francès en els fons documentals de l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona (1808-1814)*. Dalmau, Barcelona; VINAIXA, Joan R. (1998): *La postguerra del Francès i la revolta reialista de 1822 a l'Ebre*. Columna-Tresmall, Barcelona; ROVIRA, Salvador J. (2011): *Tarragona a la Guerra del Francès (1808-1813)*, Tarragona, Servei d'Arxius i Documentació; BARNOSELL, Genís (2010): *La Guerra del Francès a les comarques gironines, 1808-1814*. Patronat Francesc Eixamenis, Girona. Vegeu també els treballs de GÜELL, Manuel; VALLVERDÚ, Robert; VINAIXA, Joan R.; SAUCH, Núria, a ARNABAT, R. (ed.) (2013): p. 27-88. A més de les obres referenciades a la nota 4.

resistències i fets heroics, un període de guerra, malalties, fam, assassinats, requisos i contribucions, caresties, robatoris i multes, abusos... Podem, doncs, compartir amb el doctor Antoni Bosch i Cardellach qui, com a testimoni directe, va escriure en una llibreta un *Resumen de los sucedido en la villa de Bràfim*: que quan hi havia una victòria sobre els francesos “*Todos cantaban el Te-Deum, y tal vez habían de cantar el Miserere*”¹⁵

Pel que fa als costos demogràfics, es calcula que a Catalunya hi hagué unes 75.000 víctimes (un 7,5% de la població). La majoria, dos terços, provocades per les malalties, les epidèmies, les fams i la misèria (especialment els anys 1809 i 1812), de manera que les morts en combat (sobretot en els setges) tan sols representen un terç del total. Amb tot, els setges de Girona i Tarragona causaren un nombre important de víctimes i que podria aproximar-se a les 6.000 en total, no pas les prop de 15.000 que faciliten algunes fonts de l'època.

Els testimonis recollits sobre el setge de Tarragona són esfereïdors. Especialment els que fan referència a l'assalt final dels francesos a la ciutat que ens és descrit amb pèls i senyals. La gent es refugià a la catedral i després els francesos permeteren que els ferits entressin a la catedral que servia d'hospital: “*Daba lástima el horroroso espectáculo que presentaban [los heridos]; pocos había que tuviesen una sola herida y todos a cual más grave, se veían entrar personas con una mano cortada, otras que le salían los intestinos, personas que habían tenido dieciocho heridas y nunca acabaríamos, si por menor contásemos el espectáculo triste que presentaban y no era menos sensible el no poderles dar remedio por faltar lo más preciso y necesario*”. I, afegeix, l'escriu: “*En el mismo día se dio orden para quemar los cadáveres, y como eran tantos, que según cálculo no bajaban de 5.000, fue preciso hacer muchas hogueras*”. El judicis sumaríssims dels dies posteriors a l'ocupació: “*era tan poco el tiempo que se les concedía [a los condenados a muerte] que apenas bastaba para reanimarse de la primera sensación que les hacía la íntima de la sentencia*”. Els condemnats eren penjats a la forca. Segons l'escriu, en dinou dies n'executaren vint-i-tres.¹⁶

També cal considerar el degoteig continuat de morts per acció violenta arreu del territori a causa de l'acció d'exèrcits regulars i irregulars, guerrillers, caragirats, embrolles i altra gent armada, i dels quals ha restat constància en centenars de llibres parroquials d'òbits anotats pacientment pels respectius rectors. Podem parlar, doncs, d'una veritable crisi demogràfica, perquè coincideixen un augment del 50% de la mortalitat ordinària amb una reducció del 50% de la natalitat i la nupcialitat ordinàries.

15 CANALES, E. (1988): p. 48-49.

16 Reproduït a FUENTES, M.; QUIJADA, J. M.; SÁNCHEZ, N. (2011): p. 26, 35 i 80.

L'excel·lent i complet estudi de Manuel Güell sobre el Camp de Tarragona és definitiu, i complementa perfectament l'estudi més general realitzat per Esteban Canales.¹⁷ Pel que fa al Camp de Tarragona, l'estudi de Güell constata tant la importància puntual de la febre tifoide de l'any 1809, amb l'efecte multiplicador per la gran concentració poblacional a la ciutat de Tarragona,¹⁸ com de la crisi de subsistències i la fam de l'any 1812 "l'any de la fam".

Agafem una anotació promemòria a l'atzar, la de Vallmoll, per exemple: "Ahir dia de sant Pere, 29 de juny de 1809, bené solemnement la nova part del cementiri per no cabrer los cossos en lo cementiri vell per causa de la gran epidèmia del present any que començà quan entraren los francesos en la present vila, el dia 3 de mars del corrent y marxaren el dia 20 del mateix mes y any, de cuia epidèmia moriren fins al dia de Sant Pere 104 cossos en la vila y 8 fora de la vila i 76 albatz".¹⁹ És a dir, un total de 188 persones, d'unes 1.100 ànimes que tenia.

De fet, aquest any culminen un seguit d'incidències que, tal com recull la *Memòria* del prefecte Alban de Villeneuve, s'estimava que la producció agrícola s'havia reduït després de 1808 una tercera part, fins al punt que a les acaballes de 1811 i primers dies de 1812, "*une infinité de malheureux sont morts de faim dans les campagnes*".²⁰ Però, el que acaba provocant una gran mortalitat foren els condicions "normals" durant els set anys de guerra. Tot plegat provocarà retrocés poblacional important.²¹

Cal dir, però, que finalment la crisi de 1812, l'any de la fam, impulsà el conreu de la patata. Una bona alternativa a les sequeres tal com havia pregonat, des de finals del segle XVIII, l'il·lustrat Manuel Barba i Roca. Entre les notes del capítol tarragoní trobem una informació molt interessant sobre aquesta proposta. L'any 1812, el capítol decidí "emplear dos jornals dels que

17 GÜELL, Manuel (2011): *La crisi de la Guerra del Francès (1808-1814) al Camp de Tarragona*. Cercle d'Estudis Històrics i Socials Guillem Oliver del Camp de Tarragona, Tarragona; i CANALES, Esteban (2004): "1808-1814. Demographie et guerre en Espagne", a *Annales Historiques de la Révolution Française*, n. 336, p. 37-52.

18 Vegeu RECASENS, Josep M. (1965): *La revolución y guerra de la Independencia en la ciudad de Tarragona*. Real Sociedad Arqueológica Tarraconense, Tarragona; i (1971): "La epidemia de fiebre tifoidea del año 1809 en Tarragona", a *Revista Técnica de la Propiedad Urbana*, 22, p. 61-69. També Moliner, Antoni (2011): *Tarragona (mayo-junio 1811). Una ciudad sitiada durante la Guerra del Francés*. CSIC/Ediciones Doce Calles, Madrid.

19 GÜELL, M. (2011): p. 422.

20 ROVIRA, Salvador J. (1987): *La guerra del francès a Altafulla. 175è aniversari de la batalla d'Altafulla*. Centre d'Estudis. Altafulla, p. 51.

21 GÜELL, M. (2011): p. 222-225.

quedaven sense sembrar en la Pineda per experimentar si farien provar les patates.²² Cal recordar que la forta tradició catòlica i la influència religiosa dificultaren la difusió d'aquest tubèrcul al territori espanyol, ja que, segons aquella, tot el que naixia i creixia sota terra era cosa del dimoni.

Els òbits dels set anys de guerra (1808-1814) sumen el 44,6% del vicenni, quan, en proporció, no hauria de passar més enllà del 35%; els òbits corresponents a les dues anyades fatals de 1809 (epidèmia) i 1812 (fam) sumen el 23% de tot el vicenni, o sigui, que en només dos anys, van morir quasi una quarta part dels individus traspassats al llarg dels primers vint anys; el creixement vegetatiu general de les quaranta poblacions, que en condicions normals hagués pogut ser d'un +3.400, fou en realitat d'un -3.094; es poden computar uns 10.000 efectius perduts, entre els morts i els que no van poder néixer (alta mortalitat i natalitat estancada), que es tradueix amb una involució demogràfica del 12,7%.²³ Les piràmides demogràfiques de cada localitat, a la segona meitat del segle XIX, mostren aquesta involució palesa en l'escurçament de l'espai dels sectors poblacionals corresponents a aquells anys. Són, junt a les destrosses materials, les cicatrius d'aquell període de guerra.

Tal com assenyala Manuel Güell, "només a la ciutat de Tarragona es van perdre més d'un miler d'immobles (la tercera part de la ciutat), amb una valoració aproximada d'uns 23 milions de rals de billó. Si hi afegim la voladura dels murs i els baluards, les collites arrasades, els arbres talats i les mercaderies del port saquejades, l'estimació es dispara als 88,5 milions de rals de billó".²⁴ Per tot plegat, no és gens estrany que una part important de la població, sobretot aquella que podria trencar més fàcilment els vincles, migrés cap a altres indrets del país tot cercant més seguretat personal i familiar i, al seu torn, pels seus negocis.²⁵ Miquel dels Sants Oliver assenyala que a Mallorca arribaren unes 40.000 persones entre 1811 i 1812.²⁶

També Esteban Canales ha fet un enorme esforç per recopilar, comparar i interpretar les dades demogràfiques de la guerra del Francès a escala estatal. Constata que la contesa acumula en dos moments successius mig milió de baixes: l'any 1809 desapareixen quasi 400.000 persones i l'any 1812, més de

22 FUENTES, M.; QUIJADA, J. M.; SÁNCHEZ, N. (2011): p. 163.

23 GÜELL, M. (2011): p. 108.

24 GÜELL, M. (2011): p. 108.

25 GRAU, Josep M.; GÜELL, Manel (2011): "Les migracions: una altra conseqüència de la guerra?" *A Carn!*, n. 15, p. 68-74. [www.acarn.cat]

26 OLIVER, Miquel dels Sants (1901): *Mallorca durante la primera revolución*. Palma de Mallorca.

Arboç 1808. Diversos pobles catalans patiren destrosses durant la guerra del Francès: un dels casos més significatiu fou el de l'Arboç. (Gravat de l'entrada de les tropes franceses a l'Arboç, el 9 de juny de 1808. Biblioteca Nacional)

100.000. D'aquestes, aproximadament les dues terceres parts (unes 350.000 persones) van morir per causa directa o indirecta de la guerra. De fet, la guerra del Francès va resultar la més letal de les guerres de la història contemporània espanyola, supera fins i tot la Guerra Civil Espanyola en mortalitat relativa. I, tot plegat, sense tenir en consideració les víctimes de l'exèrcit napoleònic i dels aliats. Probablement, cap altre estat europeu va patir una sagnia equivalent durant l'època napoleònica.

A mitjà i llarg termini les conseqüències demogràfiques de la guerra del Francès també foren força demolidores a causa del dèficit de naixements. La qual cosa, junt a la sobremortalitat, provocà una frenada del ritme de creixement demogràfic que experimentava el país des del segle XVIII i l'aparició d'una generació buida que pot comprovar-se fàcilment en les osques de les piràmides de població (d'un 20%) mig segle més tard.

4. ELS COSTOS ECONÒMICS

Quant als costos econòmics, cal fer esment de la desestructuració de l'activitat comercial i productiva (sobretot agrícola), i la destrucció d'infraestructures. Però l'impacte més important fou sobre les economies familiars, i de retruc sobre la hisenda pública (central, provincial i local).

A Catalunya, el cost dels exèrcits i dels miquelets ha estat de 528 milions de rals (les tres quartes parts dels quals recaptats pels exèrcits sobre el territori i no retornats). Als quals caldria afegir uns 500 milions de rals més corresponents a l'exèrcit francès. Per posar un exemple, la ciutat de Vic pagà més de 13.500.000 rals al llarg de la guerra. Les formes d'imposició eren per la força de l'exèrcit espanyol o francès: les ciutats de Sitges i Vilanova van ser obligades a fer un emprèstit extraordinari forçat de 60.000 duros (1.200.000 rals) pel general Contreras; i Vilafranca del Penedès va ser multada pel general O'Donnell amb 10.000 duros (200.000 rals). Molts ajuntaments hagueren de vendre terres de propis i altre patrimoni per a fer-hi front. A més, els ingressos provinents dels arrendaments municipals davallaren de forma considerable amb les reformes liberals, fins a la meitat durant el Trienni i a una quarta part durant el regnat de Maria Cristina. Les hisendes locals hagueren de desprendre's de la major part del seu patrimoni i dels seus propis per fer front al deute.²⁷

Com a resultat de tot plegat, la Hisenda Pública experimentà un augment del deute de 4.500 milions de rals a causa de la guerra, de manera que el deute públic arribà als 10.400 milions de rals i en provocà la fallida, ja que la pèrdua de les remeses d'Amèrica feia impossible capgirar la situació deficitària dels pressupostos normals. Els intents de reforma que intentarà la monarquia absoluta, proposada per Martín de Garay, fracassaran per la manca d'una base estadística fiable i pel boicot de sectors privilegiats.²⁸

Aquests costos, però, varen quedar repartits de forma molt desigual entre la població catalana. Els sectors més perjudicats fou la població rural, tant la lligada a l'agricultura, és a dir, els pagesos, com a la indústria rural. El rector de Pierola (Anoia) explicava així la situació de la pagesia: "Los gavatxos, fins al mig de 1813 continuaban en fer sas corredisas y pillos. [...] Se'n portaven

27 FONTANA, Josep; GARRABOU, Ramon (1981): *Guerra y Hacienda: La hacienda del Gobierno central en los años de la Guerra de la Independencia, 1808-1814*. Institución Juan Gil Albert, Alacant; i FONTANA, Josep (ed.) (1980): *La Junta de subsistències dels corregiments de Lleida, Cervera, Talarn, Manresa, Igualada i Vic, durant la Guerra del Francès, 1809: actes i correspondència*. CECI, Igualada.

28 FONTANA, J. (2002): p. 136-151.

presoners a Barcelona molts eclesiàstics, amos y, quant no trobaven los amos, prenien los fills, las mullers, y si volien eixir de l'esclavitud, era precis avançar molts cents duros. Viva llàstima. Los nostre governs y militars, tot era ordres y més ordres, pagà y més pagà, tot era terminant amb la continua veu de urgències y necessitats de l'estat. [...], y si assó ha de durar, no sé qui podrà aguantar?²⁹ A més, la pagesia es trobarà que, a la despesa econòmica realitzada durant la guerra, s'hi afegirà la caiguda dels preus agraris i la crisi de les exportacions de vins i aiguardents de la segona i tercera dècada del segle XIX.

En canvi, les manufactures urbanes experimentaren un cert creixement en augmentar la demanda interior, i alguns comerciants també van treure profit de la guerra amb els seus negocis gràcies a la seva mobilitat. Tot plegat agreujà els desequilibris comarcals, de manera que algunes comarques que havien experimentat un important creixement econòmic i demogràfic al llarg del segle XVIII, ara entrarien en crisi, i esdevindran els principals nuclis de malestar social, que s'expressarà sovint en els moviments armats contra-revolucionaris del reialisme, els malcontents o el carlisme, tot aprofitant la experiència de la guerra del Francès.

La població patí pèrdues, despeses i destruccions provocades directament per la guerra. El seu volum va ser prou significatiu per a afectar la marxa general de la vida i de l'economia catalana en els anys immediats a la guerra. A més, aquests danys van repartir-se desigualment entre la població. El camp va sofrir el pes d'aquestes despeses i la pagesia va trobar-se que, un cop acabada la guerra, els preus agrícoles van patir una davallada general i les exportacions d'aiguardent van entrar en crisi.

Aquesta situació va facilitar la penetració en els mercats interiors de la producció de fàbrica que reemplaçava la d'algunes velles indústries tradicionals locals. S'accentuava així la polarització en el si de la societat camperola i s'agreujaven els desequilibris regionals a l'interior de Catalunya. Així s'iniciava el procés de decadència d'algunes zones que havien prosperat amb el creixement del segle XVIII.

5. ELS COSTOS SOCIALS

La dinàmica militar en un país ocupat en guerra viva deixa molt poc marge al desenvolupament social i a la normalitat civil. Catalunya va viure una època de devastacions (saquejos, incendis, robatoris indiscriminats), confis-

²⁹ Reproduït per TÉRMENS, J.; VALLS, F. (1987).

cacions (de béns immobles, collites, rendes, diners, gra), fiscalitat asfixiant, etc., que s'agreujà amb la manca de mà d'obra (el jovent estava a l'exèrcit, que els reclutava forçadament), el devesall de refugiats i el bloqueig marítim al qual l'esquadra britànica sotmetia el país.

Un altre cost econòmic i social fou el dels allotjaments, *“con los alojamientos empezaron a mortificar al pueblo de Tarragona desde el principio, ya por los atropellamientos de los alojados en querer las mejoras piezas y que estuviese bien alhajadas, ya por el despotismo con que robaban lo que se les antojaba con el pretexto de que todo era suyo por el derecho de conquista”*³⁰

La gent també s'havia acostumat a sobreviure de qualsevol manera i el pillatge era una pràctica habitual. Per exemple, a mitjan mes d'agost de 1813, quan els francesos abandonaren la ciutat, després de volar les seves defenses, i començaren a tornar els tarragonins que havien abandonat la ciutat durant el setge i l'ocupació francesa, *“pero acudiendo las gentes de los pueblos vecinos a renovar el pillaje en las casas como habían hecho cuando los franceses entraron en Tarragona”*³¹

A més a més, la guerra deixà un estol de joves armats, acostumats a guanyar-se la vida amb les armes a la mà, que convertiren el bandolerisme en la seva forma de vida, i que s'anaren enrolant a un i altre bàndol en les successives guerres civils que patí el país. De fet, aquesta pràctica de la guerra de guerrilles serà present en tots els conflictes armats de la primera meitat del segle XIX català i espanyol (reialistes, malcontents, carlins, matiners).

A més a més, la gent s'havia acostumat a viure sense el protagonisme de les velles elits, tant civils com eclesiàstiques. Durant el setge de Tarragona, per exemple, fugiren de la ciutat setze dels vint-i-dos canonges i el bisbe es refugià a Mallorca. Quan els francesos ocupen la ciutat i normalitzen la situació exigeixen que el bisbe torni per donar sensació de normalitat, però, malgrat les cartes dels canonges residents, el bisbe no hi torna, ni tan sols es dignà a respondre les cartes dels seus canonges: *“jamás habían tenido la menor contestación ni de palabra ni por escrito”*. Ho explica molt bé el canonge Antoni Boni en una mena de memòria personal dels fets: *“El ilustrísimo señor arzobispo el día 30 de mayo de 1810 se embarcó clandestinamente cuando aún no había caído Tortosa y otras plazas de Catalunya, ni se hablaba de poner los enemigos el sitio de Tarragona que se empezó el 3 de mayo de 1811. De los veinte y uno canónigos de esta catedral los seis se fueron, dos errantes siete en Mallorca y seis en la catedral de Tarragona”* (p. 300) que mantingueren el culte: *“predicando el*

30 Reproduït a FUENTES, M.; QUIJADA, J. M.; SÁNCHEZ, N. (2011): p. 71-72.

31 FUENTES, M.; QUIJADA, J. M.; SÁNCHEZ, N. (2011): p. 103.

*dogma en medio de una nación prava y perversa, enseñando el catecismo romano, aun a los hijos de aquellos cuyos padres, tal vez, tenían máximas y sentimientos diametralmente a los del romano pontífice opuestos. Consolaron a la pequeña grey de Tarragona*³²

Un cop la situació començà a normalitzar-se, el capítol acordà que “*para acomodarse mejor a la utilidad del pueblo, no se predicaban más sermones en castellano que los de la mañana en las dominicas de Cuaresma y los de las principales festividades; todos los demás se hacían en catalán*” (p. 83). Així com l’ensenyament del catecisme els dies de quaresma i els festius “*ya para que no hubiese confusión en la Iglesia, se dispuso que a las niñas se les enseñase desde las dos a las tres de la tarde, y a los niños después de rezado el rosario que sería como cerca de las cinco*”³³

Els ingressos senyorials també experimentaren una gran davallada a causa de l’impagament dels pagesos, ja fos per la conjuntura de guerra i desorganització social, per voluntat de resistència, o per aplicació de les noves lleis aprovades per les Corts de Cadis.

Especialment castigada fou l’Església catòlica. Els francesos collaven econòmicament el capítol tarragoní, però també ho feien, tot aprofitant la situació, alguns ajuntaments del voltant com els de Reus i Alcover. El capítol temia que “*su ejemplo sería seguido de los demás pueblos donde percibe el cabildo algún derecho*”, i recorre al general francès “*haciéndole ver la injusticia de las demandas y la imposibilidad de verificar ningún pago atendida la miseria de los canónigos y de la Iglesia*”³⁴ Per la seva banda, el rector de Vila-rodona es queixava que: “*desde que han venido los Franceses, tanto más malamente pagan estas gentes, lo que tienen obligación, y cada año han rebajado, de suerte que yo temo que en lo venidero nada paguen por la Primicia*”.

A més a més, com podem veure en la documentació capitular reproduïda, cada vegada eren més els pobles que es negaven a pagar el delme: “*molts de Reus y de Riudoms no volien contribuir al delme amb l’excusa que aquest any no n’hi havia*”, fent-se ressò de les lleis antisenyorials aprovades per les Corts de Cadis. Naturalment, s’acordà demanar als batlles de Reus i Vila-seca que fessin un pregó amenaçant amb diverses penes els que no paguessin.

Un cop anotat el paper de la guerra del Francès i els seus costos, dirigim la nostra atenció cap a les conseqüències. I per fer-ho, cal tenir en compte que el final oficial de la guerra del Francès tan sols significa el final de l’enfronta-

32 FUENTES, M.; QUIJADA, J. M.; SÁNCHEZ, N. (2011): p. 300.

33 FUENTES, M.; QUIJADA, J. M.; SÁNCHEZ, N. (2011): p. 83.

34 FUENTES, M.; QUIJADA, J. M.; SÁNCHEZ, N. (2011): p. 54.

ment militar entre els patriotes i l'exèrcit napoleònic. Restaven sense cloure dues guerres més o conflictes: les que enfrontaven pagesos i senyors, per una banda, i liberals i absolutistes, per una altra.

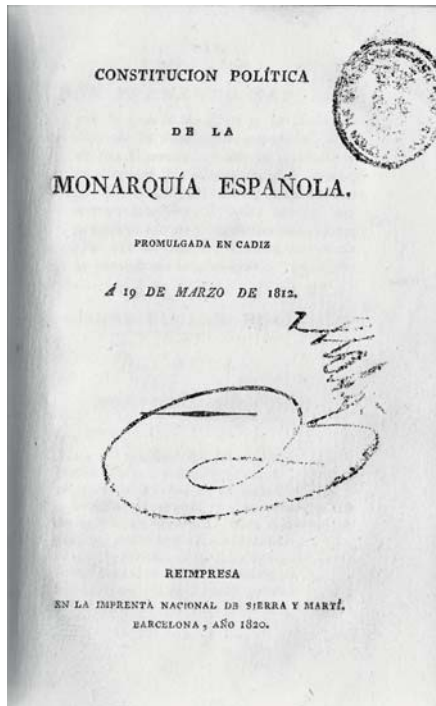
6. LIBERALISME VERSUS ABSOLUTISME

El programa reformista de les Corts de Cadis (1810-1813) pretenia modernitzar la societat i l'Estat espanyol, mitjançant la igualtat jurídica dels ciutadans, la separació dels tres poders i la sobirania nacional. Un programa que comptava amb el suport de la burgesia, de les classes mitjanes i professionals i de les classes populars urbanes (menstrals i treballadors). Era el canvi tranquil, basat en la moderació, tot evitant una revolució. Mentre que la monarquia absoluta s'havia manifestat, i seguirà manifestant-se (1814-1820), incapaç de solucionar els problemes dels país (el dèficit de la hisenda pública i l'estancament econòmic).³⁵

En el món rural una part considerable de la pagesia mantenia una certa fe en el recobrament d'una economia moral, d'un rei nou, i de l'Església. Però això no significa que cap idea liberal hagués quallat entre la pagesia, tal com demostra la resistència antisenyorial, la revolució silenciosa dels pagesos contra els drets feudals i la conseqüent erosió del sistema senyorial, de què acabem de parlar.

Durant la guerra del Francès s'havia destapat la caixa dels trons pel que fa al debat polític. Per primera vegada liberals i absolutistes debateren obertament i pública sobre les seves concepcions polítiques. La unió conjuntural de patriotes absolutistes i liberals enfront de francesos i afrancesats, i el buit de poder provocat per la fugida del rei Carles IV i el seu hereu Ferran VII a Baiona, on abdicaren en Napoleó, va possibilitar la redacció de la primera Constitució espanyola. La Constitució de 1812 recollia l'esperit liberal, passat pel filtre dels absolutistes, especialment pel que feia a la Religió catòlica, però era una constitució força progressista per l'època ja que reconeixia el dret a vot de tots els ciutadans majors de 25 anys. De fet, l'any 1812 s'elegiren els primers ajuntaments constitucionals de la història d'aquest país. Si portem el debat polític a l'àmbit local, de fet els conflictes pel poder local ja s'havien iniciat abans, però ara adquirien un caràcter polític.

35 ARTOLA, Miguel (ed.) (2003): *Las Cortes de Cádiz*. Marcial Pons, Madrid; i (1991): "Las Cortes de Cádiz", a *Ayer*, n. 1, p. 1-248; CAHNER, Max (2002): *Literatura de la Revolució i de la Contrarevolució. La Guerra del Francès*. 2 vol., Curial, Barcelona; i RAMOS, Alberto (coord.) (2012): *La Constitución de 1812*. Gobierno de Andalucía, Sevilla.

Constitució de 1812. La Constitució de 1812 esdevindrà l'eina del constitucionalisme espanyol del primer terç del segle XIX. (Arxiu particular: Ramon Arnabat)

L'autor del memorial es vanta que els canonges de Tarragona haurien impedit l'establiment d'una lògia maçònica durant l'ocupació francesa: *“Otra ocasión proporcionó Dios a los canónigos de hacer un beneficio a la religión y a la patria. En la cuaresma proyectaron los franceses establecer una logia de franc-masones. Aderezaron la pieza en que debían tenerse que era en el convento de los Carmelitas Descalzos, la pintaron y pusieron los damascos para su total arreglo. Tenían un candelero con siete mecheros y todo estaba prevenido y señalado ya el día de la obertura que finalmente llegó”*. Els canonges, però, convenceren les autoritats franceses de la inoportunitat de fer-ho *“y se logró en Tarragona este triunfo de la religión casi sin igual en todos los lugares de España en que estuvieron los franceses de asiento”*. Sabem, per la documentació capitular reproduïda al llibre, que a les vigílies de l'entrada dels francesos funcionava a la ciutat una societat patriòtica.³⁶

Els país, doncs, restava dividit entre liberals i absolutistes, i una àmplia massa que podia decantar-se a favor d'uns o d'altres. La Il·lustració i la Revolució Francesa aproparen les idees del bé comú, de la llibertat i de la igualtat.

³⁶ Reproduït a FUENTES, M.; QUIJADA, J. M.; SÁNCHEZ, N. (2011): p. 99-100 i 119.

I, si bé la guerra del Francès ajornà el combat al seu voltant, un cop acabà la contesa bèl·lica, l'enfrontament s'aguditzà i es propagà al llarg de la primera meitat del segle XIX, durant la qual, i descomptant la guerra del Francès, hi hagué a Catalunya fins a quatre guerres civils (reialista, 1822-1823; malcontents, 1827-1828; primera carlista, 1833-1840, i la dels Matiners, 1846-1848). I fins a set canvis de règim polític i de govern per la combinació de *pronunciamientos* i mobilitzacions populars: 1814, 1820, 1823, 1833, 1835-1837, 1840 i 1843.³⁷

7. L'EXILI

El 1814 Ferran VII desplegué una implacable repressió contra els liberals, assaig de la més terrorífica que tingué lloc el 1823. Aproximadament, uns 12.000 espanyols s'exiliaren, 3.000 dels quals eren catalans. Hi hagué empresonaments de diputats i dirigents liberals, i purga per afrancesats. Totes aquestes actuacions donaran lloc a una altra característica de la política catalana i espanyola del segle XIX: l'exili polític.

Si hi ha un segle en la història del nostre país que pugui qualificar-se com el segle de l'exili, aquest és sens dubte el segle XIX. No tant pel volum total d'exiliats, que fou força important, tot i que inferior al del final de la Guerra Civil Espanyola del segle XX, com per la continuada presència de l'exili en la vida política, econòmica i social del país, i pel fet que aquest afectà totes les tendències polítiques: afrancesats, liberals, absolutistes, carlistes, demòcrates, republicans, anarquistes, socialistes...³⁸ L'escriptor madrileny José Larra va escriure l'any 1835: “*por poco liberal que uno sea, o está uno en la emigración, o de vuelta de ella, o disponiéndose para otra*”³⁹ Un altre escriptor madrileny, Eugenio de Ochoa, escriu l'article “Emigrados” (1845): “*los hombres que más la honran en virtud, en letras y en armas han comido en alguna época de su vida el pan amargo del destierro*”⁴⁰ En canvi, Rico y Amat, en el seu *Diccionario de los políticos*, escriurà que l'emigració no deixa de ser una “*especie de veraneo político en que algunos abandonan la España para marcharse al extranjero, como*

37 FONTANA, Josep (2007): *La época del liberalismo*. Marcial Pons, Madrid; i (2003). *La revolución liberal a Catalunya*. Eumo-Pagès, Vic-Lleida.

38 FUENTES, Juan F. (2002): “Imagen del exilio y del exiliado en la España del siglo XIX”, *Ayer*, n. 47, p. 35-56.

39 LARRA, José (1835): “La Diligencia”

40 ABELLÁN, José L. (ed.) (1986): *Los españoles pintados por sí mismos*. Turner, Madrid.

quien se marcha a tomar baños”, que uns aprofiten per viure “*a lo grande*” i d’altres “*para labrarse una reputación de gran utilidad para hacer carrera política*”⁴¹

L'exili català del segle XIX combina el caire massiu dels finals dels períodes bèl·lics més importants (1808-1814, 1822-1823, 1827-1828, 1833-1840, 1846-1848 i 1872-1876) amb el caire més individual dels canvis de règims polítics (1820, 1843, 1856 i 1874). A més, Catalunya ha estat per molts espanyols lloc de pas cap a l'exili i per molts francesos lloc d'entrada cap a l'exili. Les raons que portaran a l'exili milers de catalans en el segle XIX seran diverses, però la majoria estaran lligades a la vida política del país.⁴²

La guerra del Francès marcà l'inici dels enfrontaments armats del segle XIX que afectaren directament Catalunya i, alhora, l'inici dels desplaçaments massius de població per raons polítiques, dels exilis contemporanis.⁴³ Al llarg del conflicte bèl·lic hi hagué diversos catalans que passaren a França, uns a la cerca de feina, tot fugint de la guerra i la misèria, uns altres com a desertors de les tropes insurrectes de Catalunya (1808), uns altres com a ostatges o deportats (clergat, guerrillers...). Finalment, els presoners dels exèrcits napoleònics (aquest fou el contingent més nombrós, ja que arribarà a les 65.000 persones en total, inclosos soldats i dones) foren estacionats en dipòsits per tal de restar força a l'enemic a l'interior d'Espanya. D'aquests presoners, uns 10.000 s'incorporaren a batallons de treballadors, altres aniran a parar a camps de concentració (des d'on sortiran per treballar com a jornalers, menestrals o pagesos), i encara uns 2.000 s'allistaren a la legió portuguesa. Als quals caldria afegir el miler de residents que ja hi havia a França l'any 1808 (la majoria catalans i desertors de les tropes insurrectes) i els 15.000 homes de les tropes del marquès de la Romana que col·laboraven amb l'imperi napoleònic a Dinamarca.

Però, fou a partir de 1813 quan podem marcar l'inici de l'exili voluntari català a l'època contemporània, amb l'arribada d'afrancesats i les seves famí-

41 RICO Y AMAT, Juan (1855): *Diccionario de los Políticos o verdadero sentido de las voces y frases más usuales entre los mismos*. Imprenta de F. Andrés y Cia, Madrid.

42 ARNABAT, Ramon (2009): “Els exilis al segle XIX: l'exili continu (liberals, carlistes, republicans, socialistes, anarquistes)”, a *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, n. 20, p. 137-167.

43 Per aquesta qüestió, vegeu AYMES, Jean R. (1987): *Los españoles en Francia, 1808-1814. La Deportación bajo el Primer Imperio*. Siglo XXI, Madrid; LÓPEZ TABAR, Juan (2001): *Los famosos traidores: los afrancesados durante la crisis del Antiguo Regimen, 1808-1833*. Biblioteca Nueva, Madrid; PUIG, Lluís M. de (1985): *Tomàs Puig: catalanisme i afrancesament*. IEC, Barcelona; RIERA, Enric (1994): *Els afrancesats a Catalunya*. Curial, Barcelona; i VILAR, Juan B. (2006): *La España del exilio*. Síntesis, Madrid, p. 61-117.

lies, una amalgama de fidels a Josep I, col·laboracionistes i oportunistes, que fugen de la repressió fernandina (2.252 funcionaris i 830 militars segons les dades oficials dels registres francesos, a començaments de 1813), als quals s'anà afegint un gruixut contingent de soldats i presoners de guerra. En total, es parla d'unes 12.000 famílies (unes 36.000 persones).

Més tard, al llarg de 1814, s'hi sumaren patriotes liberals (professionals, classes mitjanes, negociants i propietaris), que cercaven refugi davant la repressió absolutista. Entre ells, personatges il·lustres com Leandro Fernández Moratín, Conde, Meléndez Valdés, Lista, Llorente. Manuel Silvela, per exemple, va dedicar-se a l'ensenyança i fins i tot fundà escoles. D'altres feren de mestres, matemàtics, naturalistes, advocats... L'escriptor Lista, per exemple, anava de poble en poble amb una corrua d'emigrants, i es guanyava la vida dient missa i ensenyant. L'historiador Llorente va acabar sent expulsat de França pel seu liberalisme exaltat.

El govern francès distingí entre aquells que havien estat fidels a l'Imperi i llurs famílies, que rebrien un ajut, i aquells altres que hi estaven per raons econòmiques, als quals s'ajudaria a trobar feina amb la prohibició explícita de residir a menys de 25 quilòmetres de la frontera. Napoleó acollí bé aquells que havien mostrat el seu suport als francesos, i organitzà un servei de socors gestionat per una junta al capdavant de la qual col·locà el seu ministre d'Afers Estrangers

El 2 de març de 1814, el general Francesc de Copons, capità general del Principat de Catalunya, publicà un ban per evitar la massiva sortida de catalans afrancesats:

Deduciéndose tanto por varios periódicos, como por otros papeles que me han sido dirigidos, que la opinión pública, y sobre todo la de los menos instruidos, está vacilante sobre la autoridad con que salen de Barcelona y de otros puntos ocupados por el enemigo diferentes individuos españoles que por los encargos y empleos que han obtenido del gobierno intruso se han hecho acreedores á la execración de todos los buenos ciudadanos, Tengo por conveniente... que por la autoridad militar que reside en mi y en mi tribunal, que lo es el de la Auditoría de Guerra, no se ha librado ningún salvo-conducto ...⁴⁴

A finals de 1814, però, hi havia uns dos mil refugiats catalans a França (uns 15.000 espanyols), la majoria als departaments del sud del país i alguns pocs a Anglaterra, com ara Antoni Puigblanch. Una gran part dels refugiats eren soldats i presoners de guerra que hi havien entrat per força acompanyant

44 Reproduït per LÓPEZ TABAR, J. (2001).

la retirada de les tropes napoleòniques, però també hi havia una porció d'afrancesats i liberals catalans que hi havien fugit cercant refugi davant la repressió absolutista (professionals, classes mitjanes, negociants i propietaris). La majoria aniran a parar als batallons de treballadors i als dipòsits de refugiats, en realitat camps de refugiats, i al cos legionari de l'exèrcit francès. Uns altres pocs arribaren a Amèrica i s'instal·laren a Nova Orleans, Filadèlfia o Baltimore), i uns altres a l'Argentina, al Ríó de la Plata.

La primera i la segona caiguda de Napoleó el 1814 empitjorà la situació dels catalans refugiats a França, i especialment la dels afrancesats. El 12 de maig de 1814 el duc d'Angulema va fer vigilar severament els emigrats espanyols i els escurçà la ració. Per aquest motiu alguns es plantejaren de retornar, però el reial decret de Ferran VII de 30 maig de 1814 (que imposava diverses penes de desterrament als afrancesats i als liberals i que marcava l'inici de la repressió absolutista oficial) els va treure les ganes d'intentar-ho i, al contrari, encara afegí més liberals a l'exili (fins arribar als 15.000 junt als afrancesats), mentre que els soldats hi anaren tornant progressivament.

Tot plegat s'agreuà amb el reial decret de 15 de desembre de 1815, que provocà una segona onada d'exiliats, en aquest cas patriotes liberals. Uns 4.000 catalans (uns 18.000 liberals espanyols) s'escamparen per Europa, sobretot per França (uns 3.500 catalans i uns 15.000 espanyols), i uns 500 (3.000 espanyols) per Amèrica (Nova Orleans, Filadèlfia i Baltimore, al nord, i Ríó de la Plata, al sud), tot fugint de la repressió absolutista. Es tractava de població qualificada, classes mitjanes, comerciants, propietaris i professionals. La majoria es concentraren a Nimes, Rodés, Càors, Agen, Liborna, Montalban, Auch, Mont de Marsan, i els més benestants a París i Burdeus.⁴⁵

Amb la restauració de Lluís XVIII la situació encara es complicà més, ja que molts foren acusats de complicitats amb el cop d'estat napoleònic i augmentaren les mesures repressives contra ells. El govern francès pressionarà els exiliats perquè retornin a Espanya, tot reduint els ajuts i augmentant la repressió en els camps de refugiats, acusats de col·laborar amb els insurrectes francesos. Alguns tornaran cap a Catalunya i Espanya al llarg de 1815, però aquest any encara hi havia entre 6.000 i 7.000 espanyols (una tercera part catalans) refugiats a França. A l'Estat francès el manteniment dels refugiats li costava cinc milions de francs.

La majoria dels exiliats, aquells que no tenien béns de fortuna o talent, visqueren amuntegats en veritables camps de concentració, com eren els

⁴⁵ BARBASTRO GIL, Luis (1993): *Los afrancesados: primera emigración política del siglo XIX español, 1813-1820*. CSIC, Madrid.

dipòsits d'emigrats, i de la caritat pública. Tal com assenyala José Deleito: “*Apenas habrá rincón alguno de los Pirineos, por donde no hayan vagado aquellas tristes sombras errantes*.”⁴⁶ Un escriptor de l'època, Eugenio Ochoa, va escriure: “*Aislados de los franceses, medio desnudos, mal alimentados, embrutecidos por el ocio forzado, sería suficiente con decir que, en alguna ocasión, un pantalón roto, servía para siete personas, que se lo ponían por riguroso turno, un día a la semana, pasándose en cama los otros días*”. Amb l'esperança de tornar aviat al seu país, o bé d'anar-hi de forma clandestina temporalment: “*la ilusión [de volver] les ayudaba a soportar el calvario de su exilio, con esperanzas siempre renovadas y siempre fallidas*.”⁴⁷

8. EL LIBERALISME

Tot i la repressió i l'exili, les llavors del liberalisme, però, ja estaven sembrades, i malgrat que els absolutistes pretengueren tornar a la situació política i administrativa de 1808, com si res no hagués passat, no ho aconseguiren. La Junta de Comerç desplega una gran tasca educativa de tipus científic i professional. Es començaren a publicar les *Memorias de agricultura y artes*. El mateix any 1814, un grup de joves, Amigos de la Ilustración (Aribau, Muns, López Soler), decideix d'organitzar una Sociedad Filosófica, que serà l'antecedent d'*El Europeo* (1823) i del Romanticisme català. Les societats secretes maçòniques s'expandien arreu i hi confluïen oficials de l'exèrcit, burgesos, professionals liberals i menestrals. Finalment, la crisi industrial afavoria la unitat d'acció de les classes treballadores urbanes i els fabricants, tal com es va veure el 1820, en favor del liberalisme.

En aquest període el liberalisme segueix la tàctica insurreccional contra la monarquia absoluta mitjançant els *pronunciamientos*, en els quals conflueixen les trames militar i civil, a través de les societats secretes. Entre 1814 i 1820 se succeeixen un seguit de pronunciaments constitucionals: l'any 1814 a Navarra protagonitzat per Espoz y Mina (que acaba exiliant-se); l'any 1815 a Galícia amb Juan Díaz Porlier al capdavant (executat); l'any 1816 la conspiració del Triangle a Madrid encapçalada per Richard (executat); l'any 1817 a Catalunya encapçalada pels generals Luis de Lacy (executat) i Milans del Bosch (exiliat); l'any 1819 a València amb el coronel Vidal (empresonat). I,

⁴⁶ DELEITO PIÑUELA, José (1921): *La emigración política en España durante el reinado de Fernando VII*. Nuestro Tiempo, Madrid.

⁴⁷ Traducció al català de la cita a ABELLÁN, J. L. (ed.) (1986).

El general Luis de Lacy va encapçalar la revolta liberal de 1817 contra l'absolutisme i fou afusellat al castell de Bellver. (Gravat de la Biblioteca Nacional)

finalment, l'1 de gener de 1820 el del coronel Rafael del Riego a Andalusia que acabarà triomfant.

A part del de 1820, el *pronunciamento* més ben organitzat i amb més suport civil era el de la primavera de 1817 organitzat pel general Luis de Lacy, capità general de Catalunya durant la guerra del Francès. Segons diu un manuscrit de l'època: la nit del 5 d'abril, els cafès de la ciutat de Barcelona “*se encontraban más llenos que de costumbre de gentes que discutían con exaltación, y por todas partes parecían ocupados de un gran negocio. La oficialidad de la guarnición formaba también reuniones por todas partes, como para disponerse a alguna gran empresa*”. La trama civil estava formada per professionals liberals, comerciants, fabricants i treballadors, de manera que “*una gran parte del vecindario de Barcelona estaba dispuesto en aquella noche para romper las cadenas de la patria*”. A més de Barcelona, la trama tenia suports a les ciutats de Tarragona, Reus, Arenys de Mar i Mataró. Els infiltrats del govern, però, van fer fracassar el cop, i el general Lacy es va lliurar a les autoritats que el tancaren a la Ciutadella, mentre el seu col·laborador Milans del Bosch fugia del país. Hi hagué un intent civil (signatures) i un de militar per alliberar-lo,

sense èxit. Davant el malestar generat a Barcelona i altres ciutats catalanes, el govern s'apressarà a signar i executar el decret que condemnava a pena de mort el general Lacy (5 de juliol de 1817), que havia estat traslladat al castell de Bellver de Mallorca per allunyar-lo de Catalunya.⁴⁸

Lacy es convertirà en un dels mites del liberalisme català. L'any 1820 amb motiu de la restauració de la Constitució, les seves restes es traslladaren a Barcelona, on s'enterraren i es feren diversos homenatges. Lacy havia estat el general que havia proclamat la Constitució a Catalunya l'any 1812. El rei, Ferran VII, mentrestant estava més preocupat per poder sortir disfressat de nit a la recerca d'aventures eròtiques per Madrid, sobretot amb Pepa *la Malagueña*, que també l'acompanyava als banys de Sacedón.

9. PAGESOS CONTRA SENYORS

El moll de l'os del llarg conflicte social i econòmic que enfrontava la pagesia i la noblesa era l'apropiació de l'excedent pagès. La resistència antisenyorial, voluntària o forçada per les circumstàncies, va fer que els pagesos seguissin sense pagar una part dels drets senyorials, de manera que els ingressos senyorials reals es reduïren un 30%, entre 1805 i 1820.⁴⁹

Els pagesos anaren passant de l'impagament parcial i puntual a la crítica total i general. L'any 1816, pagesos benestants de Gelida, Masquefa i Lavern (Alt Penedès) adrecen un manifest al Consell de Castella en què refusen el pagament d'un seguit de drets senyorials (tasca, jova, quèstia, tragí, acaptes, etc.), els quals qualificaven de "*restos del antiguo derecho feudal, funestos a la agricultura, que oprimen a no dexar-la medrar y prosperar*". La crítica s'estenia a la pràctica senyorial de "*mudar los nombres a tales prestaciones apellidándolas todas con la palabra Censos, que solo han tratado de generalizar, para, a la sombra de este nombre y su verdadera significación, nada odiosa, antes muy justa, ocultar la falta de verdadero y legítimo título*". Ara ens trobem davant una refutació global del feudalisme que s'equipara amb la barbàrie per ser de "*sumo gravamen de las familias agricultoras que es la mejor y más apreciable*

48 FONTANA, J. (2002): p. 186-196.

49 CAMINAL, Montserrat; CANALES, Esteban; SOLÀ, Àngels; TORRAS, Jaume (1978): "Moviment de l'ingrés senyorial a Catalunya. 1770-1835", a *Recerques*, 8; i ARNABAT: Ramon (1996): *Vins, aiguardents, draps i paper. Economia i societat al corregiment de Vilafranca al tombant dels segles XVIII i XIX*. Museu de Vilafranca, Vilafranca del Penedès; i VALLS, Francesc (1996): *La dinàmica del canvi agrari a la Catalunya interior. L'Anoia, 1720-1860*. PAM, Barcelona.

parte de los vasallos [por] una multitud infinita de prestaciones de toda clase a que está sujeto el infeliz labrador, con increíble daño de la agricultura". I afegien que "Las luces han sido bastante poderosas a disipar las tinieblas de aquellos bárbaros siglos", de manera que, "parándose en sondear el misterio de tales prestaciones, hayan entrevisto la sinrazón con que les han sido exigidas por el espacio de bastantes siglos".⁵⁰

Un altre conflicte que apareixerà amb força durant els anys 1814-1820 és el que es generarà al voltant dels tancaments de les propietats particulars, de les quals, fins llavors, es feia un ús públic regulat (servituds). Terratinents, nobles i pagesos benestants demanaran bans, que seran generosament concedits pel capità general de Catalunya, per poder tancar les seves terres i evitar així que hi pogués entrar ningú per a fer llenya i carbó, o per a recollir fems o fruits. Les classes acomodades s'enfrontaven a les més pobres, la nova racionalitat capitalista als vells costums.⁵¹

10. LA SEQUERA DE 1817 I LA CRISI ECONÒMICA

Aquests conflictes, que ja venien de lluny, confluïren amb la davallada dels preus agraris (d'allò que venen els pagesos) i el manteniment o l'augment dels preus dels productes manufacturats i elaborats (d'allò que compren els pagesos). A més a més, l'any 1817 es produí una gran sequera arreu del país que deixà els pagesos sense la major part de la collita, tal com explicava el teixidor Antoni Sans de l'Arboç (Baix Penedès): "en aquest any 1817, y [h]agué molt mala collita que los qui avia nats no la avian bista tant dolenta. Tots los Camps quom més bons, los Blats y Llagums més dolens eran; molts dels Camps se agueren de Arrencar porque no se podian segar, y totom [h]gué de fer garbas de dos Caps y se lligaban ab cordas y bergas, se judica que uns ab altres se collí no més la llavó, poc més trauasa ñps llagums, no se collí tant, solament la meitat de la llevó ques sembrà, ni de 4 parts una, y lo mes de Juriol enquera se segava que vingué tardana la Collita".⁵²

⁵⁰ Arxiu de la Corona d'Aragó, Reial Audiència, "Cartas Acordadas", Registre 1.272 (1816), fol.1.047-1.051.

⁵¹ Els arxius notariais catalans en són plens. Vegeu-ne, per exemple, un bon grapat al Manual 62 del notari Marià Abella, fol.414-450 (1815-1819), a l'Arxiu Notarial de l'Arxiu Comarcal de l'Alt Penedès.

⁵² *Llibreta de comtas fets per la mà de Anton Sans, teixidor y contista de la Vila del Arbós*, manuscrit servat a l'Arxiu Arbocenc.

Les processons “per necessitat de aigua” es generalitzaren arreu del país.⁵³ A Vilafranca del Penedès: “se continuaren rogatives per pluja, en 16 de Mars se tragué lo cor de S, Fèlix y se tornà a treure 20 abril, vuyt dia[s] antes de eix dia los Trinitaris portaren la Verge dels Dolors de son convent al sepulcre, y a últim del mateix mes se exposà lo S.S. Sagrament.”⁵⁴

Aquesta sequera no era la primera. L’any 1802, tal com narra el rector de Pierola (Anoia): “*Abrumaban los pobres, cada día se multiplicaban las miserias, molts passaban setmanas enteras sens menjar un bossí de pa, sense veurer un trago de vi, se sustentaban molts ab colissos malguisats, amb funolls mal amanits, ab herbas finalment de pocas substància*.”⁵⁵ Durant la guerra del Francès, l’any 1812 fou definit com l’any de la fam.⁵⁶ Ni serien les últimes. Per exemple, l’any 1822 se’n produirà una que deixarà Catalunya quasi sense grans.⁵⁷

La sequera significava reducció dels jornals i augment dels preus dels cereals. Tot plegat comportava misèria al món rural. Així, mentre la Comunitat de Preveres de Santa Maria de Vilafranca del Penedès acordava de donar quatre duros al mes per “subvenir els pobres jornalers que per falta de jornal se veuen a la major misèria”. Per altra banda, constatava l’augment de la resistència dels pagesos al pagament de drets senyorials i censos: “en atenció de haver observat ser crescutíssim los atrasos que pateix la Rt. Comunitat sobre la cobransa de les pencions dels censals”. És per això que els pagesos demanaven que se’ls perdonés alguna pensió per les dificultats que passaven en el període postbèl·lic: “*los enfiteutas que fan censos a S.Rda.[...], se resisteixen al pago de ells, porque no sels vol fer gràcia de una o dos pencions*”. La Comunitat es mostrà partidària de perdonar els censos de 1813-1815, però d’exigir, a través de la justícia, els altres endarreriments.⁵⁸

⁵³ *Fragments del diario de Josep Bonet y Rigual, de Vilafranca del Panadés, 1800-1817*, fol.4 (Ms.1.268 de la Biblioteca de Catalunya). Vegeu també el manuscrit d’Isidre MATA DEL RACÓ, publicat amb el títol *El món d’Isidre Mata del Racó. Un propietari pagès a la fi de l’Antic règim*, Institut d’Estudis Penedesencs, Sant Sadurní d’Anoia, 1997, p. 50-53, que descriu diferents processons fetes a diversos pobles del Penedès. Aquestes processons i rogatives, celebrades els mesos de març i abril, per demanar aigua a Vilafranca també estan recollides al *Libro de Acuerdos o Consells celebrados por la Ruda. Comunidad de Presbíteros de Santa María de Vilafranca del Panadés. Obispado de Barcelona. 1801-1826*, fol.300-310, que se serva a l’Arxiu Diocesà de Barcelona.

⁵⁴ *Notas històriques dels anys 1752-1864, especialment de Vilafranca del Panadés i de la família Miret*, full 1 v. (Ms.B-104, Arxiu Històric Municipal de Barcelona).

⁵⁵ Reproduït per TÉRMENS, J.; VALLS, E. (1987): p. 123.

⁵⁶ MATA DEL RACÓ, I. (1997): p. 65-111

⁵⁷ Vegeu ARNABAT, RAMON (2004): *Liberals i reialistes: el Trienni Liberal al Penedès (1820-1823)*. IEP, Vilafranca del Penedès, p. 114-116; i VINAIXA, J. R. (1998): p. 63-72.

⁵⁸ Els textos citats es troben al *Libro de Acuerdos...*, fol.293-2335.

La irrupció del comerç amb Amèrica va contribuir a augmentar la misèria generalitzada del país, tant al camp com a la ciutat. A més a més, tal com assenyalava l'Ajuntament d'Igualada, “*el escandaloso contrato y la libre importación que se hacía*”;⁵⁹ és a dir, el contraban de productes tèxtils, va causar un gran dany a la indústria catalana. Precisament, a la ciutat d'Igualada l'any 1820 estaven aturades el 33% de les màquines i el 50% dels telers i, per tant, un nombre important de jornalers i menestrals estaven sense feina. El capità general de Catalunya també es va fer ressò de la situació: “*algunos amos, obligados a reducirse a los más preciso, minoran de trabajadores [...], y de aquí es que una porción de familias desocupadas presenten un triste cuadro*”.⁶⁰ El baró de Maldà es queixava en el seu *Calaix de sastre* de les molèsties que li provoquen: “*tantas donas ficadas en la entrada de la casa en los matins, en lo carrer del Pi, paradas y corrent com unas llebras, damanant caritat*”, “*a las quarantas horas de las iglesias embarazan los passos, per davant, per darrera, pels costats, tantas donas vellas y jovas, noyas, y a dur criaturas al bras y per la mà*”.⁶¹

Tot plegat, agreujà la misèria de les classes populars urbanes: atur i salaris miserables, a més de provocar una profunda crisi de la hisenda pública. La situació de les finances públiques (estatals i municipals) era tan greu que, l'any 1817 i coincidint amb la crisi econòmica i la misèria generalitzada, el vicari Josep Avellà dirigí una carta a les comunitats religioses demanant-los ajuda per mantenir l'exèrcit davant les temptatives liberals d'enderrocar el règim i les possibilitats que trobessin ressò en una població empobrida.⁶²

II. LES RESPOSTES DELS GRUPS SOCIALS

La societat estamental de l'Antic Règim fou qüestionada durant la guerra del Francès de manera que el poder i la influència de la noblesa es reduïren de forma important. El seu prestigi davant la població anà de caiguda, i això explica, en part, la davallada de les seves rendes procedents dels ingressos senyoriais provinents d'una complexa i diversificada trama de drets, tant

⁵⁹ Arxiu Comarcal de l'Anoia. Arxiu Històric Municipal d'Igualada, lligall 28, expedient 1. Vegeu FRADERA, Josep M. (1987): *Indústria i mercat*. Crítica, Barcelona, p. 15-136.

⁶⁰ FRIGOLA, Vicente de (1824): *Relación de los pueblos de que consta el Principado de Cataluña mandada formar por el señor intendente general de éste ejército y Principado*. Brusi, Barcelona, p. 1-7.

⁶¹ MALDÀ, Baró de (1988): *Calaix de sastre*. Institut Municipal d'Història / Curial, Barcelona.

⁶² *Libro de Acuerdos...*, fol.302-305.

de tipus jurisdiccional com econòmic. Els pagesos qüestionaren i deixaren de pagar alguns dels drets senyorials, per tant, els ingressos de la noblesa disminuïren de forma important, un 30%, sobretot durant i després de la guerra del Francès, seguint una tendència iniciada al final del segle XVIII. El domini eminent de la noblesa sobre la major part de les terres de Catalunya comptava amb un important domini jurisdiccional que consolidava el seu poder. Aquest poder, però, començà a trontollar quan, després de la guerra del Francès, el rei no retornà el domini jurisdiccional a la noblesa (és a dir, el dret de nomenar batlles i administrar justícia), que restà en mans del monarca. Això fou molt important, ja que la jurisdicció senyorial, abans de la guerra, controlava les tres quartes parts dels pobles i del territori.⁶³

La noblesa es dividí entre un sector més partidari d'acceptar un liberalisme moderat com a mal menor a canvi de mantenir molts dels seus privilegis i, sobretot, la propietat de la terra; i un altre sector contrari a qualsevol reforma, ja que entenia que un cop es fes un pas en aquesta direcció, després ja no es podria frenar la transformació. Tots actuaren units a l'hora d'exigir la restitució de totes les seves prerrogatives, territorials i jurisdictionals, que els negaven els pobles acollint-se a les lleis de les Corts de Cadis. Quant a la monarquia, a mesura que avanci el procés revolucionari reflectirà la divisió de la noblesa entre partidaris de l'Antic Règim i partidaris de les reformes liberals.

El clergat, per la seva banda, no s'adaptava a la nova situació en la qual la monarquia absoluta li exigia un augment de la seva contribució a les despeses de l'Estat. La situació econòmica dels rectors de poble i de les comunitats de beneficiaris no era gaire bona, per això el bisbe de Barcelona manava als seus deixebles que "*practique[n] todas las diligencias que estén a su alcance para cobrar los referidos atrasos en la parte en que se pueda, valiéndose de todos los medios posibles, aunque sea acudiendo en justicia cuando convenga*".⁶⁴ La guerra del Francès, primer, i el Trienni Liberal, després, no van fer més que agreujar la situació, tal com manifestava el rector de Pierola (Anoia): "*que desde estos últimos años revolucionarios se experimenta un robo manifiesto en los pagos de Diezmos y primicia en esta Parroquia escandaloso y que si se mira con indiferen-*

63 GARRABOU, Ramon (ed.) (1986): *Terra, treball i propietat. Classes agràries i règim senyorial als Països Catalans*. Crítica, Barcelona; i GARRABOU, Ramon; TELLO, Enric; VICEDO, Enric (1993): "De rentistas a propietarios: la gestión de patrimonios nobiliarios en el último ciclo de la renta feudal en Cataluña (1720-1840)"; a SARASA, Esteban i SERRANO, Eliseo (ed.): *Señorío y feudalismo en la Península Ibérica*, vol. 2 Institución Fernando el Católico, Zaragoza: p. 567-604.

64 Arxiu Diocesà de Barcelona. *Visites Pastorals. Parròquies forànees (Bisbe Pau de Sichar)*, vol. 89 (1818), fol.217-269.

cia no tardará un año en defraudar más de las tres partes del diezmo y al cura Párroco.”⁶⁵ Però no sols els delmes i les primícies es cobraven amb dificultats, també els lluïsmes i els censos.

El clergat secular es trobava atrapat per unes tisoires. En una fulla hi havia la resistència pagesa als pagaments de determinats drets que els mateixos rectors en situen l'expansió durant la guerra del Francès i les Corts de Cadis: “desde que han venido los Franceses, tanto más malamente pagan estas gentes, lo que tienen obligación, y cada año han rebaxado, de suerte que yo temo que en lo venidero nada paguen por la Primicia”, escrivia el rector de Vila-rodona (Alt Camp);⁶⁶ i el fet que ara havien de pagar impostos pels ingressos dels quals abans estaven exempts (procedents dels delmes, les primícies i els drets d'estola). En l'altra fulla, uns preus en descens i uns costos a l'alça que feien que les rendes en espècies es devaluessin força.

Els resultat de tot plegat fou que els ingressos del clergat es reduïren força des de la guerra del Francès, sobretot els de tipus senyoriels que, de 1820 a 1830, es reduïren a la meitat; reducció que també patiren, però en menor quantia, altres beneficis provinents de la cessió de la terra (un 30% pel mateix període). El conjunt d'ingressos, un cop deduïdes les despeses de recol·lecció, es reduí, en els deu anys esmentats, un 30%. La comunitat de preveres de Vilafranca feia la següent descripció de la seva situació, l'any 1817, “estar del todo agotados sus fondos y sin atender los más críticos apuros de no poder continuar el pago de las mensualidades mucho tiempo ha vencidas, a causa de verse privado del caudal por haberse vendido por real orden sus más principales y preciosas fincas, y no cobrar las pensiones resultantes, no quedando otro recurso que el de las pensiones de los censales tan difíciles de cobrar en unos tiempos los más calamitosos.”⁶⁷

Pel que fa a la pagesia, cal tenir en compte que del total de la producció, una part important havia de sortir en espècies per a pagar les rendes senyoriels, una altra part s'havia de guardar per a llavor (en el cas dels cereals) i per a l'autoconsum de la família camperola. El producte que restava es destinava al mercat per obtenir diners per poder atendre les necessitats bàsiques que no facilitava la pròpia explotació i sobretot per pagar els impostos. La part

65 Reproduït per GUTIERREZ POCH, Miquel (1986): “El Trienni constitucional a la comarca de l'Anoia (1820-1823)”, a *Miscel·lània Aqualatènsia*, 4, p. 165-166.

66 Arxiu Diocesà de Barcelona. “Delmes i drets d'estola que percibió en el año 1820 el clero del obispado de Barcelona”. Carta de Vicente Morer, rector de Vila-rodona amb data 24 de desembre de 1820.

67 *Libro de Acuerdos...*, fol.319v (13 d'abril de 1817).

que s'adreçava al mercat en una agricultura comercialitzada com la vitivinícola era molt important i podia aproximar-se a les dues terceres parts de la collita, mentre que en el cas dels cereals era d'una tercera part. La davallada dels preus agrícoles del període 1817-1830 a Catalunya, comuna a la resta d'Europa, afectà l'all, el blat, l'oli i l'aiguardent. La caiguda dels preus va ser molt important: un 50% el blat i el vi, i un 64% l'oli; en canvi, el preu de la farina sols ho va fer un 31%. És a dir, havia baixat més el que el pagès venia que el que aquest comprava. La caiguda dels preus no afectà els pagaments en espècie, però sí que perjudicà greument el pagament d'impostos que s'havia de fer en metàl·lic i l'adquisició d'altres béns al mercat (quantitats que augmentaren considerablement: un 40%). En altres paraules, els pagesos van veure com es reduïen els seus ingressos a causa de la davallada dels preus agraris, mentre augmentaven les seves despeses. Per tant, havia de vendre el doble per a mantenir el mateix guany.⁶⁸

La resposta pagesa davant d'aquesta situació fou variada: queixes contra aquest increment real dels impostos, negoció a fer-los efectius, convertir-se en assalariats de liberals i absolutistes, eludir el pagament de les rendes senyorials (més fàcils d'estafar i acció menys perillosa que l'impagament dels impostos, ja que els constrenyiments militars eren freqüents). Sembla que l'opció predominant fou la resistència al pagament dels drets o de parts dels drets senyorials, la qual cosa provocà la disminució dels ingressos senyorials.

El conflicte que s'anà produint entre unes exaccions tributàries en augment i una economia agrària de cop empobrida pels baixos preus, és un tema clau per entendre la participació de sectors de la pagesia en els aixecaments antiliberals de la primera meitat del segle XIX. Una part important dels habitants de les zones rurals del país van patir una degradació de les seves condicions de vida entre la darrera dècada del segle XVIII i el primer terç del segle XIX, motivada, en part, per la sobreproducció vitivinícola, les dificultats de comercialitzar la producció, la concentració de la indústria fabril i la disminució de la indústria rural, i la dependència creixent dels crèdits per subsistir.

La pagesia petita i mitjana, sobretot la de les àrees d'agricultura comercialitzada, veia frenat el seu progrés i, davant la davallada dels preus, l'única perspectiva era, molts cops, la misèria. La crisi, com totes, contribuï a aug-

68 FONTANA, J. (2002): p. 197-212; TORRAS, Jaume (1985): "Aguardiente y crisis rural. Sobre la coyuntura vitícola, 1793.1832", a GARCÍA SANZ, Ángel; GARRABOU, Ramon (ed.): *Historia agraria de la España contemporánea. 1. Cambio social y nuevas formas de propiedad (1800-1850)*. Crítica, Barcelona, p. 151-173; i COLOMÉ, Josep; VALLS, Francesc (1994): "La viticultura catalana durant la primera meitat del segle XIX. Notes per a una reflexió", *Recerques*, 30, p. 47-68.

mentar la diferenciació social dins la pagesia del corregiment, tot concentrant la riquesa i dispersant la pobresa. L'endeutament, les vendes a carta de gràcia i els censals que eren una sortida a curt termini contribuïren a la seva misèria a mig termini.

La burgesia optà per conquerir i, alhora, integrar el mercat interior que, fins llavors, era força fragmentat. Això havia de permetre intercanviar el gra de l'interior per les manufactures de la perifèria, i exigia que es protegís la producció manufacturera autòctona contra les importacions; a més, exigia eliminar les traves que frenaven el lliure comerç interior i garantir la lliure disponibilitat dels mitjans de producció: terra, treball i capital. Aquestes exigències feren qüestionar l'aliança tàcita que aquest grup social havia mantingut amb la monarquia absoluta, i apostar pel liberalisme. Ho deixà escrit molt clar Bonaventura Gassó, secretari de la Junta de Comerç: “*No hay poder sólido en los estudios sin productos y consumos nacionales [...]. Este poder se hace mayor a proporción de lo que sucede en la circulación interior de los productos propios, por lo que resulta de aumento en ellos, como en sus consumos, y. Con esto, en población y recursos públicos [...]. El fomento de las dos [agricultura y industria], las comunicaciones, y la nacionalización de los consumos, que equivale a decir el fomento interior, son de consiguiente los grandes medios del verdadero poder*”⁶⁹ També Guillem Oliver (1816) ho deia ben clar: “*así pues, si los capitales y el trabajo empleados en la agricultura sufren tan enormes quebrantos, ¿como se emplearían en este importante objeto, como podría jamás vigorizarse la agricultura, como podría cooperar a sostener las pesadas cargas del Erario, como podrán soportar aún mayores gravámenes sus productos en la circulación y exportación, y competir con los del extranjero?*”⁷⁰

En definitiva, els interessos de la burgesia coincidien amb el programa liberal encetat amb les Corts de Cadis, i era incompatible amb la monarquia absoluta i el règim senyorial. A més, la burgesia aconseguí de mobilitzar els treballadors al voltant de les seves propostes.

No és gens estrany, doncs, que el gener de 1820 les tropes que estaven a punt d'embarcar-se cap a Amèrica per fer front al procés independentista, encapçalades pel coronel Rafael del Riego, se sollevessin a Las Cabezas de San Juan i proclamessin la Constitució de Cadis. Al cap de dos mesos d'impàs, just quan el *pronunciamiento* semblava haver fracassat, un seguit de

69 GASSÓ, Antonio Buenaventura (1816): *España con industria, fuerte y rica*. Brusi, Barcelona, p. 63-86.

70 OLIVER, Guillermo (1820): *Memorias económico-políticas*. Impremta Puigrubí, Tarragona, p. 68-69.

ciutats també es pronunciaren a favor de la Constitució: la Corunya, Oviedo, Múrcia, Saragossa, Tarragona, Segòvia, Pamplona, Barcelona i Cadis (febrer – març). Finalment, el rei acceptà la Constitució i pronuncià aquella perversa frase del: “*Marchemos francamente, y yo el primero, por la senda constitucional*”.

El Trienni va representar la primera possibilitat de posar en pràctica, a tot el territori de l'Estat i en un període de relativa pau, un conjunt de mesures de caire liberal aprovades a les Corts de Cadis i a les del Trienni, que contribuïren decisivament a l'esfondrament de l'Antic Règim i a la consolidació de la societat liberal i capitalista. Una part important de l'entramat legislatiu del segle XIX té els seus orígens en l'activitat de les Corts d'aquests anys, igual que l'hi tenen les disposicions per acabar amb el sistema feudal de propietat i distribució de la renda, i per la consolidació de la nova propietat i les relacions socials capitalistes (desvinculació, desamortització, eliminació de prestacions senyorials, etc.).⁷¹

71 ARNABAT, Ramon (2001): *La revolució de 1820 i el Trienni Liberal a Catalunya*. Eumo Editorial, Vic; (2002): *Visca la Pepa! Les reformes econòmiques del Trienni Liberal (1820-1823)*. SCEH-IEC, Barcelona; i (2006): *Visca el Rei i la Religió!. La primera guerra civil de la Catalunya contemporània (1820-1823)*. Pagès Editors, Lleida, 2006.